

זוית פריחה

אביגיל הר

זיכרון החצבים

את ראש השנה של כתה א' אני זוכרת בערגה. כמה ימים לפני החג סיירנו עם אורה - המורה האהובה. על אם הדרך נערכו החצבים, כדי לשמח את לבם של פעוטים. סתונית היורה התקשטה בצבעים מרהיבים, יחד איתה חיפשתי נחילאלי בגנים. עבר הסתיו והחורף הגיע, הנרקיס המצוי שב והופיע. בחג חנוכה צמחו בשדות תשעה נרקיסים - אחד מהם היה השמש והאחרים נרות לבנים-צהובים. גם חג החרות זכור לי היטב, עת החוצות התמלאו בשפע פריחות. מיני מקור חסידה, מיני תורמוס וגם מיני צפרנית, את פניי ברכו בעושר גוונים. החופש הגדול סוף-סוף הגיע והקיפודן המצוי את לבי שימח. כל השנה חגים ומועדים - כולם זכורים וקשורים לצמחים.

מזריכה מקצועית ראשית (ממ"רית בכירה) לנגנות וני תחום פרחים, הנדסת הצומח, גנות ונוף אגף פרחים, שה"מ, משרד החקלאות ופיתוח הכפר

הבר הארץ ישראלי הינו חלק ממערכת אקולוגית, בה מתקיימים יחסי גומלין בין צמחים לבעלי חיים ולסביבה, מאות ואלפי שנים. ישנם בעלי חיים התלויים בצמחי בר לקיומם (לדוגמא: זחלי כחליל הקרקש ניזונים רק מזרעי הקרקש הצהוב, ואילו החוחית תגיע בכדי להזיזן מזרעי הגדילן והחוח). הפרת אחד המרכיבים בתמונה זו, למשל על ידי שתילת צמחים שאינם משתלבים במערך הכולל ועשויים להתרבות בצורה בלתי מבוקרת, עלולה לפגוע במרכיבים אחרים של הסביבה ולפגוע במערכת העדינה הקיימת.

נושא צמחי הבר שזור כחוט השני בעולם הגננות הישראלי. כבר בשנות ה-50 נדון הנושא בהרחבה בעיתוני הגננות ומאמרים רבים בנושא פורסמו עם השנים. בימי עיון וסימפוזיונים קוימו הרצאות ונערכו דיונים, כאשר בדרך כלל התחושה של אנשי המקצוע היא, שאין שימוש מספק בצמחי בר וישנו רצון לקדם את נושא שילובם בגנים.

לדעתי, תחושה זו אינה נכונה. בגנים אנו משתמשים בצמחי בר רבים (אדר סורי, מייש דרומי, ער אציל, הרדוף הנחלים, כלנית מצויה, נרקיס מצוי, תורמוס ההרים ועוד) אך השימוש בהם נעשה באופן פרטני על פי תכונותיהם הגנניות ולא כתפישה עקרונית קיימת של גן צמחי בר. לפי הבנתי, המצדדים בשילוב צמחי בר בגן הנוי משתוקקים לגן שבו כל המכלול מורכב מצמחי בר ולא לגן בו צמחי הבר מהווים רק חלק מן התמונה.

צמחי בר

צמחי הבר קשורים להתאמה הנופית הקושרת בין אזור מסוים לנופו. אזור ההר נקשר בתודעתנו בווד הכלב ובאחירותם החורש, רותם המדבר מאפיין את חולות אזור הנגב והחוף, חבצלת החוף כשמה, מאפיינת את חולות החוף. כל אזור בארץ מקושר לצמחיית הבר המיוחדת לו ולנוף.

צמחי בר רבים מאופיינים בפריחות מרהיבות, במיוחד צמחי בצל ופקעת (מיני איריס, רקפת מצויה) או צמחים חד שנתיים דוגמת פרג אגסני או תורמוס ההרים. אך הנימוק הנפוץ ביותר לטובת צמחי הבר בגן הנוי, הוא כי מדובר בצמחים עמידים וחסונים. צמחים שהסתגלו לתנאי הארץ הקשים ויכולים להם. מדובר בצמחים, שאינם זקוקים לתוספת השקיה או הזנה, עמידים בפני פגעים ואינם דורשים עבודה רבה.

הסתייגויות משילוב צמחי בר בגן הנוי

צמחי הבר המאפיינים את חבלי הארץ השונים, אכן מותאמים לתנאים הקשים שסובבים אותם. למרות

מאידך, מרבית מקבלי ההחלטות, הגננים וכן בעלי הגינות הקטנות, מעדיפים לבסס את גניהם על צמחי תרבות ולא על צמחי בר. רוב הגנים בארץ הינם גנים בהם צמחי בר משולבים, אם בכלל, על פי תכונות גנניות ולא כמכלול.

במאמר זה אנסה לענות על השאלות הבאות: מדוע קיים אצל אנשי מקצוע רבים הרצון לשלב צמחי בר בגן הנוי? מדוע קיימת התחושה כי צמחים אלו חסרים בגן, אך מצד שני "השורה התחתונה" היא יצירת גנים תרבותיים לרוב? כמו כן, אנסה במאמר זה, להעלות רעיונות ולתת פתרונות לשילוב צמחי בר בגן הנוי.

נימוקים לטובת צמחי הבר בגן הנוי

צמחי הבר קשורים אצל רובנו לעונות השנה, לחגים ולנופי אבותינו. כלומר, בראש ובראשונה ההתייחסות לצמחים אלו היא רגשית; אך למצדדים בשילוב צמחי בר בגן הנוי נימוקים נוספים. לדבריהם, צומח

הטענה כי צמחי הבר זקוקים לטיפול מועט גם היא אינה נכונה. צמחי בר רבים יגיבו בביצועים גננים משופרים לתוספת של השקיה, דישון, קיטום, ריסוס וכדומה (פרג אגסני) ומסתבר כי הם אף זקוקים לכך.

בשנים עברו, הופצו פרחי בר בארץ ורבים הגננים ששאפו לקבל בגנם את אותו מרבד פריחה, מרבד, אליו מתייחס המשורר נתן יונתן בשירו "יש פרחים"*. אך גננים רבים גילו כי אחזקת פרחי הבר החדשנתיים דורשת עישובים רבים, ריסוסים, השקיה וימי עבודה. וכפי שסיפר לי אחד הגננים: כמובן שלאחר שנה, נבטו זרעים אחדים פה ושם אך אותו שטיח פרחים פורח לא חזר על מופעו (שכן כאמור מקצב הפריחה אינו יציב). האכזבה ריפתה ידיים והיום אנו מודעים לכך, כי פרחי בר בגן הנוי דורשים טיפול וידע. דבר נוסף שהתברר, מהניסיון בזריעת פרחי בר, הוא כי ישנם מינים אגרסיביים יותר מאחרים (חוצצת עטורה, תורמוס ההרים) אשר כן נובטים בעוצמה רבה ומשתלטים על שטחי הגן. מכל הנאמר לעיל המסקנה היא, כי אין יתרון אגרר-טכני בשילוב צמחי בר בגן הנוי. צריך להכיר את התכונות הגנניות של צמחי הבר, לפני שמשלבים אותם בגן. יחד עם זאת, לצמחי הבר ערך רגשי ובנוסף לכך, חשיבותם רבה בשימור המערכת האקולוגית הכוללת (מיני פרפרים וציפורים).

* מתוך "יש פרחים" מאת נתן יונתן
"הראית איזה אדם
שצעק למרחקים
שדה דמים היה שם קודם
ועכשיו הוא שדה פרגים"

**שתילת צמחי בר באזורי הארץ
השונים מאזור צמיחתם הטבעי, אינה
שונה משתילת צמחי תרבות**

כאשר משלבים צמחי בר דוגמת אלון מצוי או אלה ארץ-ישראלית לגליל או בכרמל, צמחים אלו משתלבים עם סביבתם. אך, כאשר שותלים צמחים

**רבים מצמחי הבר (כמו רבים
מהצמחים המיובאים) הם בעלי
תכונות בעייתיות בגן הנוי**

רבים מהם ידועים כרגישים למחלות ומזיקים (ער אציל, אחירותם החורש). חלק מהרגישות לפגעים נובע מפינוק יתר בגן הנוי (למשל עודף השקיה). אחרים מאופיינים בריבוי בלתי נשלט על ידי נבטים (אשחר רחב-עלים); יצירת סורים (לבנה רפואי) או יצירת נצרים (עץ השמן המכסיף); בשבירות (מורינגה רותמית); רגישות לפצעי גיזום (חרוב מצוי); בדרישות קרקע ייחודיות (מיני לוטם); דיכוי גידול של צמחים אחרים (אשל הפרקים); נשירת עלים או פירות מטרידה (אורן ירושלים, מיני אלון); דמיון בחזות (אלון מצוי ובר-זית בינוני) ושונות בהופעה (אלון התבור).

שילוב בעייתי מבחינה אגרו-טכנית

גן מְטָבֵעַ בְּרִיתוֹ אינו אזור טבעי, כאשר בהרבה מקרים הוא מאופיין באזורי שתילה שעברו הפרעה (הרס קרקע, פסולת). בגן מתקיימים תנאים שונים מהסביבה – למשל השקיה. ההשקיה עשויה לגרום לשבירות יתר (אדר סורי), להתנוונות של צמחים (מרווה משולשת) או דווקא לשגשוג יתר (אשחר רחב-עלים).

כאמור, אין בצמחי הבר מענה מספק לפריחה בכל העונות (הגן לא "מוכר"). ניסיונות לשלב צמחי בר עם צמחים מושקים לא תמיד מצליחים. שתילת צמחים עונתיים תרבותיים בקיץ, בשטח בו מתבטאים באביב פרחי בר, והשקייתם, תגרום להתנוונות של גיאופיטים מן הבר (מיני איריס). ריסוס עשבי בר שוטים עלול לפגוע הן בהצצת גיאופיטים והן בבניית צמחים חד שנתיים בשנה שלאחר מכן ובנוסף לכך, מאגר צמחי הבר לא תמיד נותן מענה מספק לבעיות שונות אותן אנו צריכים לפתור (לדוגמה מגוון עצים שניתן לשתלם מתחת לקווי חשמל).

שיש כ־2700 מינים של צמחי בר, שלד הגן – עצים ושיחים מהווים אך ורק כ־16.5% מצמחיית הבר. החדשנתיים לעומתם, שמאופיינים בעונתיות ובמקצב לא אחיד, הינם כמחצית מצמחי הבר. מחזור חייהם וחזותם של הצמחים הרב-שנתיים מגוונים על רבים מהם מפני תנאי הסביבה הקשים. רבים מצמחי הבר מאופיינים בצמיחה איטית (עוזר אדום) המתרחשת אך ורק בעונות הנוחות, השרת עלים קיצית (אטד אירופי), החלפת עלי קיץ בעלי חורף (אזובית מצויה), עלים קטנים וגלדנים

בגן הנוי

(אשחר ארץ-ישראלי), קוצניות (קידה שעירה), רעילות (הרדוף הנחלים), בעלים רותמיים (רתמה קוצנית) ובפריחה שאינה בולטת (אלון מצוי). ישנם כמובן מספר מינים מעוצים בעלי פריחה משמעותית (אגס סורי) אך גם פריחה זו מופיעה לזמן קצר ואינה בולטת. רבים מבעלי הגנים ורבים מן הגננים מחפשים ליצור גן שישמש מקום מפלט מהסביבה הקשה – גן בו יצמחו צמחים אקזוטיים עם עלים גדולים ורכים ופרחים מרהיבים. למשתמשים בגנים חשובה גם צמיחה והתפתחות מהירה של הגן ומראה אסתטי הנמשך לאורך כל השנה. פריחת הגיאופיטים והצמחים החדשנתיים אכן מרהיבה, אך היא נמשכת זמן קצר בעונות המתונות (בעיקר בחורף ובאביב) ואינה אחידה. יש שנים בהן הפריחה שופעת ויש שנים בהן היא פחותה. נוסף לזאת, כאשר מסתיימת עונת הפריחה נותר בגן שטח יבש ומוזנח בדרך כלל, או שטח משעמם, בו שתולים צמחי השלד הלא אטרקטיביים.

המבוסס על טהרת צמחי הבר.

תרבות הגן

גן המבוסס על צמחי בר משקף כמיהה לערכים רגשיים, המבוססים על היסטוריה של עמי הארץ, קשר לארץ-ישראל, לתנ"ך ולטבע. בחלק הראשון של המאמר התייחסתי לגישות הקיימות בעד ונגד צמחי הבר והראיתי כי למעשה אין יתרון אגרר-טכני או תכנוני לגן המבוסס על צמחי הבר. יצירת גן שכזה קשורה למעשה בערכים תרבותיים ובערכים העוסקים בשימור טבע כולל. נשאלת השאלה כיצד מיישמים ומגבירים את השימוש בצמחי בר בגן הנוי?

יש מי שטוען כי צריכה להיות הכוונה ממלכתית (חוקים או תקנות) המחייבת, כי בכל פרויקט של גינון ציבורי, ישולבו צמחי בר באחוז מסיים, שייקבע. לדעתי גישה זו אינה נכונה. גן הוא יציר תרבות. עדיף להגביר את המודעות לנושא דרך חינוך, הסברה והדגמה. ניתן לעודד רשויות מקומיות למעבר לגינון בצמחי א"י, אם על ידי הסבר לגבי חיסכון במים ותחזוקה, אם באמצעות תחרות נושאת פרסים, חלוקת שתילים (למשל לקראת ט"ו בשבט) ואולי אפילו תמריצים כספיים. הדרך היא להגיע למודעות של המשתמשים בגן ולאפשר להם להפנים, כי זה "בסדר" שהגן לא ירוק כל עונות השנה וכפי שאחת מידידותיי ניסחה "אני חושבת, שעם הזמן אנשים יבינו שגינה היא דבר משתנה בכל עונה ובכל שעה וצריך סבלנות. אצלנו שתמיד כולם ממהרים לעמוד ראשונים ברמזור, אין סבלנות לגינה שצומחת לאט. צריך להמשיך לטפח ולחנך ולהביא למודעות בין השאר באמצעות כתבות בטלוויזיה, ברדיו ובעיתונות."

דרכים לשילוב צמחי בר בגן הנוי

את צמחי הבר ניתן לשלב בגן עם צמחי תרבות

הגן אמור לספק צרכים שונים והופך להיות פחות ופחות טבעי – ישנו שימוש במשטחי גומי כתחליף לחול, יש צורך בשטחים לשחרור כלבים, גידור של ערוגות, מדשאות למשחק ושיבה, פינות משחק ועוד.

יתכן וגן המבוסס כולו על צמחי בר שמופעו יותר פראי או טבעי, אינו מתאים לדימוי המבוקש לגן הנוי אצל חלק מקובעי המדיניות והמתכננים. בארץ

"מרבית הגנים בארץ מבוססים על צמחי תרבות כאשר לעיתים צמחי בר משולבים בגן על פי תכונותיהם הגנניות ולא כמכלול"

יצרנו גנים המבוססים על דימוי, שהבאנו מאירופה – גנים שופעי ירק ודשא. גנים בהם חשים "שליטה" של האדם.

יתכן גם שגן של צמחי בר מהווה לוקוסוס, שכן כאמור הצרכים מרובים ואין מספיק שטחים ירוקים, למימוש כל המשאלות. רבים ממשמשי הגנים רוצים לשבת על הדשא ולא דווקא מעוניינים במראה הוואדי שליד.

קשה לבסס גן, שיראה טוב כל השנה אך ורק עם צמחי בר. התחזוקה כאמור לא פשוטה. בעיה

"הנימוק הנפוץ ביותר לטובת צמחי הבר בגן הנוי, הוא כי מדובר בצמחים עמידים וחסונים, שהסתגלו לתנאי הארץ הקשים ויכולים להם"

נוספת שקיימת בתרבות הישראלית, היא חוסר הסבלנות שקיים לחכות ולהמתין עד שהגן יבשיל. במרבית הפרויקטים והגנים המוקמים בארץ, קיים לוח זמנים לסיום ביצוע הגן ומתבקשות תוצאות מיידיות. הצרכן הישראלי רוצה גן "אינסטנט" ואינו מוכן להמתין עד לקבלת התוצאות. התוצאה היא שהרבה גנים וקובעי מדיניות אינם מעוניינים בגן

אלו באזורים אחרים, דוגמת הנגב או אזור החוף, הרי שהשימוש בהם אינו שונה משימוש בכל צמח תרבות אחר. לעיתים צמחים אלו גם אינם מתאימים מבחינה אגרר-טכנית לאזורים אחרים. אחד הגננים ששוחחתי איתו סיפר לי, כי כאשר ניסה לעשות שימוש בצמחי בר באזור החוף נתקל בבעיות שונות: מורן החורש נפגע מכנימות, ההדס המצוי מאקריות, והלטמים התנוונו ללא סיבה נראית לעין. לעומת זאת, כאשר נשתלו צמחים אלו באזור טבעון ואזור ההר הם התבטאו באופן מיטבי.

סכנה לזיהום גנטי

יש הטוענים כי אם ניקח חומר ריבוי של צמח הנפוץ בחבלי ארץ שונים, דוגמת אלת המסטיק שלה אקוטיפים (Ecotype) שונים (כלומר יחידות תת מיניות) אשר עברו התאמות גנטיות לבתי הגידול הייחודיים, אנו עלולים ליצור "זיהום גנטי" שתוצאותיו מרות. צמחי אלת המסטיק שמקורם בגלובוס מגלים תכונות עמידות הקשורות ביושב קרקעי ויובש אטמוספרי. אם נפיץ ביישובי הגלובוס צמחי אלת המסטיק שמקורם מאוכלוסיית החוף, תתאפשר יצירת הכלאות ויתכן מצב שבו הצאצאים מהכלאות אלו יופצו באזור. במצב של קטסטרופה (כמו שנת יובש קשה במיוחד), ייעלם האקוטיפ המקורי (המותאם לתנאי האזור) וכך גם יציר ההכלאה. גישה זו שנויה במחלוקת ויש אחרים הסוברים כי ניתן דווקא לשתול קלונים גננים שביצועיהם משופרים מאלו של האקוטיפ המקורי.

שילוב המתקשה לענות על צרכים תכנוניים

תפקידו של הגן לספק מאוויים שונים. הגן הינו מקום המאפשר בילוי ומשחק בשעות הפנאי, מקנה שלוה ורוגע, ועונה על דרישות של יצירתיות ואסתטיקה (למשל גן ורדים). לעיתים הגן הינו יציר של דמיון ופנטזיה ומזכיר עולמות רחוקים (למשל גן באווירה "טרופית").

“במרביית הפרויקטים והגנים המוקמים בארץ קיים לוח זמנים לסיום ביצוע הגן ומתקשות תוצאות מיידיות. הצרכן הישראלי רוצה גן “אינסטנט” ואינו מוכן להמתין”

שכזו ניתן לקיים הן בגינון הציבורי והן בגינון הפרטי. בקיבוץ יפעת שולבו צמחי בר, הן כחלק מהצמחייה הכללת והן כחלקה מיוחדת הנמצאת במקום מרכזי. כאשר מטיילים בקיבוץ, פוגשים בעצים רבים המאפיינים את הסביבה (דוגמת אלון התבור או כליל החורש).

במרכז הקיבוץ מצוי גן צמחי בר בו גם ניתן דגש לצמחי תבלין וריח רבים.

גם אצל אריאל, חובב גינון מירושלים, משולבים צמחי בר בעוצמה שונה. לפי דבריו, הגינה כוללת גם צמחי תרבות וגם צמחים כמו כליל החורש, קטלב מצוי, געדה, עוזרר, אזוביון דגול, אזובית מצויה וקורנית מקורקפת. חלק מסוים בגינה (כ-50 מ"ר) הוקצה אך ורק לצמחי בר והוא מוגדר כ"שדה", שאינו מושקה. ב"שדה" המדובר, לפי עדותו, יש אולי כ-1000 רקפות, וכן כלניות, שומים, איריס הגלבוע, עיריוני צהוב, סייפן התבואה, סתונית, חוטמיות ועשבים שהוא זורע מדי שנה כמו: תורמוס, מקורי חסידה, כמה מיני תלתן, קחוונים, פשתה שעירה, תגית, זעזועית ועוד.

המשך המאמר בגיליון הבא

בר הם למשל: אלון השעם, אלה סינית וקטלב משונן (עצים), הטרומלס קטלבי, מיני גרוילאה ולבן-עלה ממנים זונים שונים (שיחים גבוהים), מיני יערה, מיני בוגנוויליאה ואברון מדגסקרי (מטפסים), מיני זוני רוזמרין רפואי, מיני זוני קריסה (שיחים נמוכים), קוציץ רך, מיני דיאטס, אגפנתוס אפריקאי (רב-שנתיים פורחים).

שילוב של צמחי בר עם צמחים הדומים להם בחזותם ובדרישותיהם אך משלימים להם באפקטים גנניים יתאים בגנים בהם הדגש הוא על התאמה נופית.

“למעשה אין יתרון אגרו-טכני או תכנוני לגן המבוסס על צמחי הבר. יצירת גן שכזה קשורה בערכים תרבותיים וביישום עקרונות אקולוגיים”

אחרים או על פי תפיסה כוללת. שתי הגישות מאפשרות את העלאת הרבדים שדנתי בהם קודם, קרי קשר לארץ מולדתנו, לעונות השנה ולחגים; ושמירה על המערכת האקולוגית, על האיזון בין הצמחים, בעלי החיים ובני האדם לבין סביבתם.

אם מעוניינים בגן המבוסס על צמחי בר בלבד והגן נמצא באזור שבו בית הגידול אינו מופר, מלאכתו של הגנן קלה יחסית. עליו לטפח למעשה את הקיים. יש באפשרותו לעודד צמחים שאותם הוא מעדיף (בעזרת דילול או כיסוח צמחים מתחרים, תוספת השקיה ו/או דישון). ביכולתו לקיים פעולות כמו עיצוב עצים והרמת נופם וכן לתגבר את הקיים בצמחים מועדפים עליו. שוב, בגן שכזה יש להתמודד עם כך שבקיץ הישראלי השחון, הגן אינו במיטבו.

יצירת גן צמחי בר באזור בו בית הגידול מופר קשה יותר. במצב שכזה יש להתערב במידה רבה וייתכן שיידרש זמן רב עד שהשטח יהיה דומה לסביבה. חשיבות רבה יש לשיקום גנים המצויים בהיקף הישועים, שטחי פיתוח, שיקום נופי לתשתיות, ובייחוד בשטחים בהם קיים החיבור לשטחי חורש מקומי קיים, או מופר. ברור שחייבת להיות התאמה בין סוגי

הצמחים לבית הגידול המקומי (לא כל צמח בר מתאים לאזור המופר).

גן המבוסס על טהרת צמחי בר מוקם לעיתים למטרת לימוד או כגן נושאי בו ההקשר לצמחי ארץ ישראל ברור. גן שכזה יכול להכיל מרכיבים מכל חלקי הארץ ולא דווקא מהאזור הקרוב (לדוגמה הגן הבוטני במכללת בית ברל או גן צמחי בר הממוקם בנהלל).

הגישה הרלוונטית יותר לשימוש בצמחי בר בגן הנוי הוא יצירת "גן משולב" בדרגות שונות. גן בו קיימת מגמה לשתילת צמחי בר רבים אך בשילוב עם צמחים הדומים להם בחזותם, הזקוקים לתנאים אגרו-טכניים דומים אך נותנים אפקטים גנניים משלימים ובעונות שונות. צמחים היכולים להשתלב עם צמחי

צמחי בר יכולים גם לתת תשובות מסוימות כאשר מחפשים תשובות לנישיות גנניות מסוימות, כמו צמחים לסלעיות או לערוגות צמחי תבלין וריח. קיים מגוון של בני שיח אשר כבר משמשים בתפקידים אלו (דוגמת כלמינתה אפורה) והפוטנציאל הקיים רב. כדאי לבחון למטרות אלו צמחים נוספים דוגמת אבובית החרטומים או אזובית רמון.

דרך נוספת לשילוב צמחי בר בגן הנוי היא כאמור ליצור גן משולב, כאשר אזור מסוים בגן זה יוקדש, בכל זאת, אך ורק לצמחי בר. גישה

ניתן לשלב צמחי בר בגן הנוי בגישות שונות:

- גן המבוסס על צמחי בר בלבד והגן נמצא באזור שאינו מופרע.
- יצירת גן צמחי בר באזור בו בית הגידול מופר.
- שיקום אזורים המצויים בהיקף הישועים, שטחי פיתוח, ושיקום נופי לתשתיות.
- יצירת "גן משולב", גן בו קיימת מגמה לשתילת צמחי בר רבים אך בשילוב עם צמחים הדומים להם בחזותם, הזקוקים לתנאים אגרו-טכניים דומים והנותנים אפקטים גנניים משלימים בעונות שונות.
- בגנים בהם הדגש הוא על התאמה נופית.
- כתשובה לנישיות גנניות מסוימות כמו צמחים לסלעיות או לערוגות צמחי תבלין וריח.
- גן משולב, בו אזור מסוים יוקדש בכל זאת אך ורק לצמחי בר.

